

Belgen in Duitse kampen tijdens de Tweede Wereldoorlog

Een Seminarieoefening aan het Departement Geschiedenis van de K.U. Leuven.

De bronnen over Belgen die tijdens de Tweede Wereldoorlog in Duitse kampen en gevangenissen verbleven, bieden onuitputtelijke mogelijkheden voor historisch onderzoek. Aan de K.U. Leuven werd tijdens het voorbije academiejaar met een groep studenten een kleinschalig onderzoek verricht naar de lotgevallen van zo'n 220 Belgen¹. Dit gebeurde in samenwerking met het Navorsings- en Studiecentrum voor de Geschiedenis van de Tweede Wereldoorlog en de Dienst voor Oorlogsslachtoffers van het ministerie van Volksgezondheid en Leefmilieu, en met de logistieke steun van de Nationale Confederatie van Politieke Gevangenen en Rechthebbenden van België. Deze oefening sloot aan bij het ruimer onderzoek over Belgische politieke gevangenen tijdens de Tweede Wereldoorlog dat door Patrick Temmerman en Bert Boeckx in het kader van een FKFO-project was uitgevoerd². Concreet betekende dit een aanvulling van de databank die door Temmerman et Boeckx werd aangelegd over de dossiers Politieke Gevangenen die berusten op de Dienst voor Oorlogsslachtoffers. Het doel van de oefening

was tweeledig. Door uitbreiding van het gegevensbestand kon de statistische analyse verfijnd worden en tegelijkertijd werd ook de mogelijkheid geboden om verschillende historische bronnen met elkaar te vergelijken.

Na de oorlog werden door de Belgische overheid lange reeksen individuele dossiers aangelegd met het oog op het verlenen van de statuten van "nationale erkentelijkheid". Deze statuten waren bedoeld als erkenning van het vaderlandslievend gedrag en de daaraan gekoppelde vergoedingen als compensatie voor het materiële en fysieke leed dat de betrokkenen tijdens de oorlog hadden geleden. Naast militaire statuten (voor gewapend verzet en krijgsgevangenschap) werden ook burgerlijke statuten ingevoerd. Tot deze categorie behoorden de politieke gevangenen, de verplichte tewerkgestelden, de werkweigeraars, verschillende vormen van burgerlijk verzet, de zeevissers in oorlogstijd en de sluikpers. Daarnaast werden speciale statuten uitgewerkt voor de inwoners van de Oostkantons (verzet tegen het nationaal-socialisme en verplichte inlijving in het Duitse leger).

Op de Dienst voor Oorlogsslachtoffers bevinden zich momenteel circa 274.000 dossiers, waarvan er ongeveer 59.500 dossiers betrekking hebben op het sta-

1 In het kader van het college in de tweede kandidatuur "Heuristiek en historische oefeningen Nieuwste Tijd" (titularis: prof. L. Van Molle), academiejaar 1995-96, onder leiding van Pieter Lagrou en Georgi Verbeeck.

2 P. TEMMERMAN & B. BOECKX, *Deportatie en verzet. Een eerste globale statistische analyse op basis van de erkenningsdossiers Politieke Gevangenen. Onderzoek uitgevoerd in het kader van een project Fonds voor Kollektief Fundamenteel Onderzoek*, (Navorsings- en Studiecentrum voor de Geschiedenis van de Tweede Wereldoorlog), Brussel, 1995, 2 dln.

tuut van de politieke gevangenen. Daartoe behoorden zowel Belgische staatsburgers als vreemde onderdanen. Naast de rechtstreeks betrokkenen kwamen ook de rechthebbende familieleden van overleden personen in aanmerking. Gezien de omvang van het beschikbare bronnenmateriaal werkten de onderzoekers van het FKFO-project met een representatieve steekproef. Van 2.380 dossiers (of 4 %) werd een databank aangelegd die de basis vormde voor een kwantitatieve analyse. Voor 220 dossiers was een snelle identificatie niet mogelijk. Deze vormden de ruggengraat voor het onderzoek van de studenten van de K.U. Leuven.

De toegang tot persoonlijke dossiers die verband houden met de Tweede Wereldoorlog stoot in België evenwel op een strenge regelgeving. Een bevoegde commissie bij het ministerie van Binnenlandse Zaken adviseerde in september 1995 echter gunstig over de toegankelijkheid van deze bestuursdocumenten voor wetenschappelijk onderzoek. Zij was van oordeel dat inzage van de bedoelde documenten in het kader van wetenschappelijk onderzoek geen afbreuk doet aan de wettelijk beschermde persoonlijke levenssfeer van de betrokken personen en er derhalve geen toestemming nodig is van de betrokkenen of hun nabestaanden. Wel blijft de historicus vanzelfsprekend onderworpen aan algemene bepalingen van burgerlijke aansprakelijkheid (onrechtmatige verspreiding, laster, inbreuk op de openbare orde en dergelijke meer). Maar over het algemeen kan het advies van deze commissie alleen maar gunstige gevolgen hebben voor

historisch en ander wetenschappelijk onderzoek.

De gegevens die in de dossiers voor de erkenning van politieke gevangenen vermeld worden, zijn uitermate geschikt voor een kwantitatieve analyse. Ze bevatten namelijk naast een persoonlijke identificatie, ook een serie socio-demografische gegevens (opleiding, beroep, woonplaats), gegevens in verband met arrestatie, internering, vrijlating en de naoorlogse erkenningsprocedure. Maar daarnaast werden ook allerhande getuigenissen en bewijsmateriaal opgenomen die de aanvraag dienden te ondersteunen. Deze *documents humains* kunnen een correctie aanbrenge op het eenzijdige beeld van droge cijfers. Anders dan alleen maar via een louter seriële reconstructie, kan de onderzoeker op die manier iets te weten komen over de persoonlijke houding en de aard van de verzetsactiviteiten. Zo kunnen deze dossiers een belangrijke bijdrage leveren tot de studie van de politieke, sociale en mentaliteitsgeschiedenis.

Vermits deze dossiers tot stand kwamen in het kader van een onderzoeksprocedure, werpen ze ook een licht op de regelgeving en het erkenningsmechanisme. Na de oorlog konden de betrokkenen (of hun rechthebbenden) een gereglementeerde aanvraag indienen, waarna het dossier, voorzien van de nodige bewijsstukken, aan een bevoegd staatscommissaris werd voorgelegd. Deze ambtenaar voerde het onderzoek door en maakte zijn advies voor erkenning of afwijzing aanhangig bij een bevoegde commissie die een beslissing trof, waarna de betrok-

kene (of de staat) eventueel in beroep kon gaan. De historische waarde van deze bronnen hangt rechtsreeks af van de manier waarop ze tot stand kwamen. Alhoewel de informatie die ze bevatten, zowel wat inhoud en volledigheid betreft, sterk uiteenliep, was ze over het algemeen zeer betrouwbaar. Omdat ze binnen het kader van een administratief onderzoek tot stand kwamen, valt op dat deze dossiers met grote nauwkeurigheid werden opgesteld.

De finaliteit van de erkenningsprocedure heeft gevolgen voor de aard van de geboden informatie. De dossiers bevatten namelijk getuigenissen en bewijsmateriaal die de aanspraak op het statuut van politieke gevangene moest onderbouwen. Om in aanmerking te komen als begunstigde van het statuut diende men aan een aantal minimumvoorwaarden te voldoen in verband met internering of geleden ontberingen. Wie daarenboven aanspraak maakte op de titel van politieke gevangene diende onder meer een bewijs van zijn patriottische gezindheid te kunnen leveren. De eerste categorie voorzag dus vooral in financiële compensatie, de tweede in psychologische genoegdoening. Anders dan in andere erkenningsprocedures, waar aantoonbaar lidmaatschap van een bepaalde organisatie volstond, was hier een uitgebreidere bewijsvoering vereist.

Voor het historisch onderzoek werpen deze dossiers dus een licht op het per-

soonlijk engagement van mensen tijdens de bezetting. Van belang zijn ten slotte ook de uitsluitingsgronden die aanleiding gaven tot afwijzing van de aanvragen. Daartoe behoorden onder meer de arrestaties ten gevolge van gemeenrechtelijke veroordelingen, vrijwillige arbeid in Duitsland en aantoonbare collaboratie met de bezetter. Buitenlanders kwamen niet in aanmerking voor erkenning, tenzij ze – paradoxaal genoeg – een «onbaatzuchtige vaderlandslievende bedrijvigheid» hadden ontplooid³.

Doordat de studenten slechts een beperkt aantal dossiers onderzochten, was het mogelijk om niet alleen de gegevens voor de databank aan te vullen, maar tevens dieper in te gaan op de persoonlijke lotgevallen van de betrokkenen. Omdat de kwantitatieve analyse op een te kleinschalige steekproef steunde, dienden de resultaten ervan met de nodige omzichtigheid te worden geïnterpreteerd. Daarom werd dit onderzoek op de eerste plaats als een denkoefening opgevat. Verschillende variabelen en hun onderlinge relaties werden onderzocht. Voorbeelden hiervan zijn de verhouding tussen mannen en vrouwen, regionale verschillen (taalrollen), het verband tussen leeftijd en reden van arrestatie, het socio-demografische profiel en de aard van de verzetsactiviteit, het lot van diegenen die door de Duitsers als gijzelaar waren opgepakt, de verhouding tussen de nationaliteit en de interneringsduur, het erkenningspercentage en dergelijke meer.

3 Zie hiervoor: MINISTERIE VAN VOKSGEZONDHEID EN LEEFMILIEU, BESTUURSAFDELING VOOR DE OORLOGS-SLACHTOFFERS, *Overzicht actuele reglementering betreffende de burgerlijke slachtoffers*, Brussel, s.d., p. 37-44.

Omwillen van het kleinschalige karakter heeft een dergelijk statistisch onderzoek onvermijdelijk een geringe waarde. Daarom was het noodzakelijk deze resultaten te confronteren met de groter opgezette steekproef van Temmerman en Boeckx. Maar ook zij wagen zich niet aan een eensluidende werkhypothese. Uiterst behoedzaam wordt een verband tussen het verzetsfenomeen en maatschappelijke transitie verondersteld. Vooral die maatschappelijke sectoren die door de sociaal-economische transformatie werden getroffen, zouden een hoog verzetspotentieel hebben opgeleverd⁴. Wanneer een representatief groepsbeeld niet mogelijk bleek, konden er nog altijd kleine biografieën worden gereconstrueerd. In tal van deze individuele dossiers lagen immers boeiende *micro-histories* verborgen. Ook uit de erkenningsprocedure viel vaak een broze scheidingslijn af te leiden tussen politiek engagement en opportunisme, tussen patriottisme en inbreuken op gemeen recht, tussen heldenmoed en kleine ontsporingen. Op die manier kon een directe confrontatie met de individuele dossiers telkens nieuwe sensaties opwekken en draagt het bij tot een beter inzicht in de wisselvalligheden van het dagelijkse leven in oorlogstijd (en daarna). Waar deze oefening slechts een aanvulling betekende op serieel historisch onderzoek, bleef een boeiende confrontatie mogelijk met de *histoire vécue*.

Aan de studenten werd de gelegenheid geboden om de waarde van de archivalische bron te vergelijken met andere soorten bronnen, namelijk een mondelinge getuigenis en een geschreven verslag. Een

tweede opdracht bestond uit een interview met een overlevende van de Duitse kampen. Hiervoor werd gebruik gemaakt van lijsten die door de Nationale Confederatie van Politieke Gevangenen en hun Rechthebbenden van België ter beschikking werden gesteld. Ongetwijfeld biedt een dergelijke mondelinge enquête bijkomende heuristische voordelen en spreekt vooral ook het levendige karakter van informatieoverdracht uit eerste hand aan. Anderzijds dient een zo groot mogelijke kritische distantie bewaard te worden. Verder diende er steeds rekening gehouden te worden met het feit dat de doelgroep die via dergelijke interviews bereikt werd, een eenzijdig groepsbeeld kan opleveren dat niet representatief is voor de dossiers die zich op de Dienst voor Oorlogsslachtoffers bevinden.

Hier gaat het immers om een vrij homogene groep met een onbetwistbaar verzetsverleden, die met succes de erkenningsprocedure heeft doorlopen en na de oorlog ook meestal een actieve rol is blijven spelen. Veelal beantwoordt dit groepsportret aan het populaire beeld van de onversaagde held die omwille van verzetsactiviteiten werd gearresteerd, in Duitse kampen verdween en na de oorlog de erkenning verwierf voor zijn onmiskenbare verdiensten. Toch bood de toelating om het persoonlijke dossier van de betrokkene in te zien de bijkomende gelegenheid om informatie uit het interview te toetsen en zo nodig te corrigeren. Het ledenbestand van de Nationale Confederatie vormt dus een uitstekende bron voor de studie van de organisaties die collectief vorm geven aan de oorlogsherin-

4 P. TEMMERMAN & B. BOECKX, *op.cit.*, p. 18, 35.

nering, maar voor een totaalbeeld van de Belgen in Duitse kampen en gevangenissen is het minder geschikt.

Ten slotte werd de studenten de mogelijkheid geboden om hun onderzoeksresultaten te confronteren met de bestaande literatuur over de overlevenden van Duitse kampen. Hiervoor bestaat een uitgebreid aanbod aan gepubliceerde ooggetuigenverslagen uit binnen- en buitenland⁵. Slechts zelden blijken die in over-

eenstemming te zijn met de lotgevallen van de vergeten Belgen uit de dossiers van de Dienst voor Oorlogsslachtoffers, zeker wanneer die laatsten door een banaal toeval in het Duitse repressie-apparaat terecht waren gekomen. Toch werden ook langs de weg van het interview en via de administratieve dossiers sporen van gepubliceerde of ongepubliceerde ooggetuigenissen terug gevonden, die tot dusver onbekend waren gebleven.

Georgi Verbeeck

⁵ Zie hiervoor: G. VAN DEN BERGHE, *Getuigen. Belgische bibliografie over de nazi-kampen*, Brussel, NCWOII, 1995, 2 dln.